

Orta Çağ Avrupa'sında Temizlik ve Hijyen

Sanitation and Hygiene in Medieval Europe

Ebru Emine OĞUZ*

Öz

XI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da şehirler sayı ve yüzölçümü olarak büyüdükçe, temizlik ve hijyen konuları giderek daha fazla sorun yaratmaya başlamıştır. Büyük kentlerin çoğunun, ticareti kolaylaştırmak maksadıyla nehir veya kıyı şeritlerinin yakınında kurulması eğilimi, söz konusu problemleri nispeten azaltsa da, bu kez de tatlı su ve atık sorunları ortaya çıkmıştır. Nüfusu giderek artan kentlerde, bilhassa atık yönetimindeki eksiklikler, bir yandan salgın hastalıkların yayılmasına, öte yandan ise bazı enfeksiyon hastalıklarının görülmesine yol açmıştır. Ancak tüm bu olumsuzluklara halk tepkisiz kalmamış; sonucunda başta İskoçya olmak üzere İtalya, İngiltere gibi bazı Avrupa ülkelerinde çeşitli önlemler alınmış ve yaptırımlar uygulamaya konulmuştur. Kişisel temizlik hususunun da, hiç kuşkusuz ki yaşanan sıkıntılardaki payı yadsınamaz ölçüde büyük olmuştur. Bununla birlikte akan suyun çok nadir olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bir kuyu ya da yakınındaki su kaynağından bir kova dolusu su almanın epey zahmetli oluşu, ne yazık ki çoğu insan için her gün banyo yapabilmeyi pek de mümkün kılmamıştır. Öte yandan manastırlar ve elit tabaka arasında ise temizlik ve hijyen konusu, sıradan halka nazaran daha elverişlidir. Yabancı kaynaklar kullanılarak hazırlanan bu makalemizde, Orta Çağ boyunca kişisel, dolayısıyla da toplumsal temizlik ve hijyen konuları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, temizlik, hijyen, su

Abstract

Since the XIth century, as the cities in Europe grew in number and size, the issues of sanitation and hygiene began to cause more and more problems. Although

* Dr; Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi:
ouzebru2000@gmail.com; Orcid: 0000-0002-1653-3325

the tendency of most of the big cities to be built near rivers or coastlines to facilitate trade relatively reduced these problems, this time fresh water and waste problems emerged. In urban areas with increasing populations, particularly deficiencies in waste management caused the spread of epidemic diseases and also led to the occurrence of certain infectious diseases. However, the public did not remain unresponsive to all these negativities; as a result, various measures were taken and sanctions were imposed in some European countries such as Scotland, Italy and England. Undoubtedly the issue of personal cleanliness had been undeniably great in the problems experienced. As running water was rare and considering it took such a physical effort to get one bucketful from a well or nearby water source, unfortunately made people not having been taken a bath every day was not a feasible option for most people. On the other hand, among the monasteries and the elites the issue of sanitation and hygiene was more favourable than the ordinary ones. In this article, which was prepared using foreign sources, personal and therefore social sanitation and hygiene issues were discussed during the Middle Ages.

Keywords: Middle Ages, Europe, sanitation, hygiene, water

Orta Çağ'da Kişisel Temizlik

Orta Çağ'da kişisel temizlik, her tabakadan insanlar için genellikle pek mümkün olamasa da, büyük önem arz etmektedir. Ancak Yunan toplumunda söz konusu durum biraz farklıdır. Zira Yunan kişisel hijyeni, kişinin kendisine bakmasının ötesine geçen bir yaşam felsefesi niteliğindedir. Genç tanrıçaları, prensesleri veya yüksek sağlık rahibeleri Hygieina vasıtasıyla temizlik fikrine farklı bir bakış açısı getiren Yunanların, sahip oldukları su teknolojisi ise muhtemelen Mezopotamya, Mısır ve/veya Miken kökenlidir (Smith, 2007: 74, 77). Arkeolojik kanıtlar ise Yunanların küçük bir lüks olarak yıkanmaya ne kadar değer verdiklerini göstermektedir. Yunan hamamları, vatandaş olmayan pek çok yoksul -köleler ve göçmenler hariç- şanslı Yunan yurttaşları için sağlanan kamusal faaliyetlerden bir tanesi olmuştur (Dunbar, 1996: 36). Hatta hamam komplekslerinin ilk edebî kanıtı M. Ö. V. yüzyıla aittir, ancak arkeolojik kanıtlar M. Ö. III. ve II. yüzyıllarda, kasabalarda inşa edilmeye başladıklarında zirveye ulaşmaktadır (Smith, 2007: 80).

Tıpkı Yunanlar gibi Roma'da temizlik ön plânda tutulmuştur. Roma hamamları ve su kemerleri, Batı Avrasya'da önceki tüm uygarlıklara göre çok daha fazla sayıda insanın temizliğini sağlamıştır. İmparatorluk nüfusunun yalnızca dörtte birinin şehirlerde yaşadığı ve düzenli olarak yıkandığı varsayılsa bile bu, toplamda yaklaşık olarak 12 milyondan fazla insan yapmaktadır. Tarihçiler tarafından yıkanmanın Roma yaşamının temel taşlarından biri olarak görmeleri haklıdır. Roma hamamlarından elde edilen önemli sonuç ise temizliğin Roma 'uygarlaşma sürecinin' ayrılmaz bir parçası; temiz ve bakımlı vücudun onların bir vatandaşlık sembolü olduğudur (Smith, 2007: 102). Ayrıca hamamlar Roma dünyasında sivil yaşamın sağlıklı olduğunun açık göstergesi niteliğini taşımaktadır. Hatta arkeologlara göre hamamlar o kadar hayatidir ki kentsel yaşamın kademeli olarak azalması, hamamlarda hızla kendini göstermiştir. Zira bir kasabanın hamamları ihmal etmesi, ekonomisinde sorunlar olduğu anlamına gelmektedir. İmparatorluk çevresinde şimdiye kadar 400 büyük hamam alanı kazılmış olup; birçoğunun hâlâ toprak, deniz veya kumun altında kaldığı bilinmektedir (Smith, 2007: 105).

Ancak Hristiyan inançları, tıp görüşlerini de şekillendiren Galen 'e¹ ait olanlar dışında yukarıda bahsi geçen her türlü tıbbî felsefî ve bilimsel düşünceyi gölgede bırakmış; Helenlerin tüm hijyen bilgileri unutulmuştur. Böylelikle Orta Çağ'ın teokratik inançlarına göre kendi bedenine bakmanın ahlâka aykırı olduğu düşünüldüğünden, uygar olmayan aşırılıklara yol açmıştır. Bu nedenle insanlar nadiren yıkanmış, kirli giysiler giymiş ve vücut kokularını örtmek için parfüm kullanmışlardır (Yannopoulos, 2017: 174). Ne yazık ki hijyen, tıp ve sağlık alanlarındaki Orta Çağ ve erken modern koşulları hakkındaki olumsuz mitler, geçmişin popüler anlayışına hâkim olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte açıkça ifade etmek gerekirse önceki yüzyıllarda insanlar hijyen konusunda farklı yaklaşımlar sergilemiş ve refahı belki bugün yaptığımızdan değişik yorumlamış olsalar da, yüksek ölüm oranlarına,

¹ Galen: Bergamalı Galen, Roma döneminde (M. S. 129-200) en ünlü Yunan hekimi idi. Ayrıca üretken bir yazar olan Galen, bir anatomist ve deneysel fizyolojinin de öncüsüdür. Atardamarların hava değil, kan taşıdığını keşfeden ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Ameliyat ve diseksiyon için tıbbî araçlar geliştirmiş ve bunları kaleme almıştır (Ajita, 2015: 4509).

kıtlıklara, salgın hastalıklara ve belki de az gelişmiş tıbbî bakıma bakılmaksızın ne hasta, ne de kirlî olduklarını söylemek pek mümkün değildir. Toplumları iyi çalışmış, kendilerine özgü bir hijyen anlayışını uygulamış ve sözde de olsa işleyen bir tıbbî sisteme sahip olmuşlardır. Bu hususta bir ülke ile diğeri arasındaki, bir sosyal grup ile diğeri arasındaki farklar ve dinler, cinsiyetler ve yaş arasındaki farklılıklar, tıpkı bugün olduğu gibi daima dikkâte alınmıştır (Fundamentals of Medieval, 2017: 1). Söz konusu dönemde ülkelerin her ne kadar hijyen hususunda yeterli derecede etkili oldukları ifade edilmiş olsa da, bu durumun mevcut koşullar doğrultusunda toplumdan topluma bazı farklılıklar gösterebileceği unutulmamalıdır.

Daha Merovenjler zamanında, Lex Alamannorum² ve Lex Baiuvariorum³ hamamlardan veya banyolardan bahsederken, günümüz saunaları gibi buhar banyoları Slav bölgelerinde de oldukça yaygın gibi görünmektedir (Fundamentals of Medieval, 2017: 12). Hatta Papalar, Orta Çağ'ın başlangıcından itibaren kilise bazilikaları ve manastırlar da hamamlar teşkil etmiş (Thurkill, 2016: 6-11); Papa I. Gregory (540-604), cemaatini yıkanmanın bedensel bir ihtiyaç olduğu hususunda teşvik etmiştir (Squatriti, 2002: 54). Halka açık hamamlara Konstantinopolis, Paris, Resenburg, Roma ve Napoli gibi Orta Çağ Hristiyanlığının ön plâna çıktığı kent ve kasabalarda sıklıkla rastlanmaktadır (Kleinschmidt, 2005: 61).

Hamamların işletmelerinin yasal dayanağı, değirmenlere oldukça benzerdir. Zira Orta Çağ kasabaları genellikle su değirmenlerine sahiptir, ancak değirmenleri kendileri işletmek yerine, tahıl öğütme lisansı bir değirmenciye bir ücret karşılığında verilmektedir⁴. Ortak havuzlu bir kaynak

² Lex Alamannorum (Alman Hukuku): Ren ve Lech nehirleri arasında yaşayan bir Germen kabilesi olan Alamanni'nin, VIII. yüzyıldan kalma, örf ve âdet kanunlarının erken Orta Çağ kodifikasyonudur. Yasaların, Frank Kralı I. Dagobut tarafından VII. yüzyılın başlarında tamamlanan Pactus Alamannorum'a dayandığı görülmektedir (Fellmeth & Horwitz, 2009: 166).

³ Lex Baiuvariorum (Bavyera Hukuku): Lech nehrinin doğusundaki dukalıkta yaşayan bir Germen kabilesi olan Bavyeralıların erken Orta Çağ kodifikasyonudur. M. S. 744 ile 748 yılları arasında tamamlanmıştır. Bu yasalar, Bavyeralıların egemenliğini tanıdığı Franklarını yasaklarından büyük ölçüde etkilenmiştir (Fellmeth & Horwitz, 2009: 166).

⁴ Kanalın (ahşap) kaplanması, yalnızca suyu belirli bir yatakta tutmak ve kıvrılmasını önlemek için değil, aynı zamanda değirmenleri yönetmek için önemli olan su akışını (miktarını) kontrol

olan değirmen üzerindeki mülkiyet hakları, daha sonra bu kaynakla üretilen hizmetlerin kullanıcılarından ücret alabilecek ve korunmasına özen gösterebilecek birine devredilmektedir. Evlerin çoğunda sıhî tesisat bulunmadığından, hamamlar halk sağlığının korunmasında hayatî bir bileşen olmakta ve insanların belirli bir ölçüde kişisel hijyen seviyelerinin korunmasını sağlamaktadır. Ziyaretçilerden banyo yapmak için ücret alınabilmektedir. Orta Çağ belediyeleri hamamlara sahip olup işletmeler de, örneğin müşterek suları kullanma hakkı verilmiş yatırımcılar gibi başka mülkiyet biçimleri de mevcuttur (Ewert, 2007: 236).

Yıkanmak, sağlıklı olabilmenin bir koşulu olarak değerlendirilmektedir. Hatta şövalyelerin güçlü bir vücuda sahip olması gerekmekte, bu da ancak yoğun fiziksel eğitim, hijyen ve sağlık bakımının dikkatli bir şekilde gözlemlenmesiyle elde edilebilmektedir (Fundamentals of Medieval, 2017: 81). Manastır kurallarına göre, banyo yapmaya özellikle büyük bayramlardan önce, Tanrı'ya saygıyla manastır yaşamının titizliği yoğunlaştırmak için yalnızca ara sıra izin verildiği bilinmektedir. Bahsedilen yapay sınırlamalar, ancak sıradan insanların fırsatları varsa, banyo yaptıktan zevk alıyorsa ve vücutlarını gerektiği ölçüde sık temizleme eğiliminde ise anlam ifade etmektedir (Fundamentals of Medieval, 2017: 12).

O dönemlerde banyo yapmaya temizlenmenin beraberinde farklı manevî anlamlar da yüklenmiştir. Çoğu kez yüksek rütbeli din adamlarının veya soyluların kendilerini suçlu hissettiklerinde veya günahkârlıklarını alenen göstermek istediklerinde, yoksullar ve muhtaçların banyo yapabilmelerini temin ettikleri, hatta kendi elleriyle onları tıraş dahi ettikleri bilinmektedir. Bunlar arasında Mainz ve Utrecht piskoposları, İmparatoriçe Kunigunde (İmparator I. Henry'nin karısı), Thüringenli Azize Elisabeth gibi ünlü isimler de bulunmaktadır. Lüttich⁵ Piskoposu (ö. 1037) artık banyo yapmayacağını

etmek için de gerekliydi. Buhar makinesi icat edilene kadar su ve rüzgar değirmenleri, birkaç erken endüstriyel yöntem için enerji sağlamak için önemliydi. Değirmenler sadece ekmeğin tahıl öğütme için değil, aynı zamanda bira yapımı için malt ufalamak, yağ üretmek, tekstil üretim sürecinde kumaşları yıkayıp çektiirmek, inşaat için kireç ve alçı öğütme, odun kesme, metalleri bileme ve cilalamak için de hizmet etmiştir (Arndt, 2020: 216).

⁵ Lüttich (Liège): Belçika'da bulunan bir şehirdir (britannica.com).

duyduğunda ya da St. Elisabeth bir ayağını banyoya daldırmanın yeterli olacağını söylediğinde, bu durum her ne kadar o toplumdaki hijyen eksikliğini genel olarak yansıtmaması da, döneme ait yıkanma kültürünü ortaya koymaktadır (Fundamentals of Medieval, 2017: 12-13). Yukarıda da bahsedildiği üzere temizlik alışkanlıkları kültürlerle göre değişim göstermektedir.

Antik çağlar ve ötesinden beri hamamlarda ve kaplıcalardaki suyun insanlar üzerinde sağlıklı bir etkisi olduğu kabul edilmiştir (Fundamentals of Medieval, 2017: 81). Bu kapsamda İmparator Charlemagne'nın sıcak banyolardan ve yüzme aktivitelerinden hoşlandığı rapor edilmiştir. İmparatorun biyografisini kaleme alan Einhard⁶, imparatorun ölümünün hemen ardından 817 yılından sonraki sürece ilişkin şu ifadelere yer vermiştir (Smith, 2007: 146).

“Charles, doğal kaplıcaların ürettiği buharı ve yüzme egzersizini de severdi. Bu alanda o kadar iyiydi ki kimse ondan daha iyi olamazdı. Bu nedenle [yani kaplıcaların varlığı], sarayını Aachen’de inşa etmişti ve yaşamının son yıllarında vefatına kadar orada kalıcı olarak yaşadı. Sadece oğullarını değil, soylularını ve arkadaşlarını da hamamına davet ederdi. Bazen o kadar çok saraylı ve muhafız kalabalığını davet ederdi ki, yığzden fazla insan birlikte yıkanırdı” (Fundamentals of Medieval, 2017: 13). Bu noktada Charlemagne'nın temizlik ve hijyene olan ilgisinin, saltanat sürecine yansıdığını söylemek mümkündür.

Avrupa genelinde hamamlar oldukça yaygındır. Paris’te lonca tarafından işletilen yaklaşık olarak yirmi altı; Finlandiya, İsveç, Rusya ve Almanya’da ise her köyün hamamı mevcuttur. Avrupa’nın daha soğuk bölgelerinde eski ter odaları (sauna) geleneğinin yoğunlaşması, Japonya’da olduğu gibi ısıtma nitelikleriyle açıklanmaktadır. Zira bölge ne kadar soğuksa, aşırı ısıları vücudu o kadar fazla terletmektedir (ve daha hafif giysiler giyilmesine olanak tanımaktadır). Ayrıca çıkardıkları ısı ve kullandıkları yakıt, bireyler için boşa harcanamayacak kadar değerlidir. Orta Avrupa’nın orijinal

⁶ Einhard, Charlemagne'nın Aachen’deki Bizans şapelinin yanına inşa edilen yeni Romanesk villa sarayının mimarıydı ve muhtemelen saray ile arkeologların daha sonra buldukları kaplıcalar arasındaki bağlantıyı kurarak bina boyunca ısıtma lüksünü sağlamıştır (Smith, 2007: 146).

hamamları, buharı bitişik odaya taşıyan bir tüple sıcak ekmek fırınlarının açıldığı evin ocağının merkezinde olup; kasabalarda ise fırınlar aynı işlevleri yerine getirmiştir⁷ (Smith, 2007: 170). Suları ısıtmak amacıyla fırınların sağladığı ısıdan istifade edilmesi, sauna ve hamamların genellikle bu tip mekânların bitişiklerine kurulmasına yol açmıştır.

Ancak 1500'lerin başlarında, hamamların (müstehcen evler gibi) giderek daha fazla kanunsuzluk ve sosyal düzensizlik yerleri olarak görülmesi anlamına gelmesi neticesinde toplumda rahatsızlık husule gelmiş; bu suretle yaşanan tutuklama ve kovuşturmaların sayısında artış yaşanmıştır. Ancak ortaya çıkan endemik vebanın, artan maliyetlerin, dinin veya kanunsuzluğun başaramadığı şeyi başaran, 1493'teki akut sifiliz (frengi) salgını olmuş; bu durum, hamamların derhal kapatılmasına yol açmıştır. Hatta Paris'te XVII. yüzyılda sadece bir avuç şekilde ifade edilebilecek sayıda hamam kalmıştır (Smith, 2007: 179-180).

Orta Çağ'da toplumsal temizlik ve hijyenin ilk basamağı olan kişisel temizlik, kültürel doğrultuda toplumdan topluma daima farklılıklar sergilemiştir. Zaman zaman toplum refahının bir göstergesi niteliğine sahip olan temizlik hususu kapsamında hamamların yaygınlaştığı görülmektedir. Fakat Avrupa'da zaman içerisinde ahlâkın yozlaştığı mekânlar haline gelen bu hamamlar, XVI. yüzyılda kapatılmaya başlamıştır. Kişisel olarak dahi ziyadesiyle güç şartlarda ulaşılan temizliğin yarattığı olumsuzluklar, kentlere, dolayısıyla da bazı salgın hastalıklara zemin teşkil etmiştir.

Kentlerde Temizlik ve Hijyen

Her canlı organizma atık üretmektedir. Ancak insanlar, diğer organizmalardan çok daha fazla ve çeşitli atık üretmektedirler. Öte yandan

⁷ Bu tür toplumsal sahneler, on dokuzuncu yüzyıl Fransız gezgini Paul du Chaillu'nun Finlandiya'da ıssız bir köyde bir 'Cumartesi hamamında' tanık olduğu gibi, yüzyıllar boyunca kuzey Avrupa'da tekrarlanmıştır. Cumartesi günleri yıkanma günü şeklinde nitelendirilmektedir. Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde çok yaygın olan bu geleneksel Cumartesi hamamı, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde çok yaygındır. Erkekler genellikle haftada bir, banyodan sonra traş olmaktadır. Bu, herhangi saygın Hıristiyan vatandaşların kutsal bir günden önce yapmak isteyeceği bir faaliyet olup; aynı zamanda Yahudi cemaatlerinin dini takvimine de uyum sağlamaktadır (Smith, 2007: 48).

insan faaliyetleri, üretildiği yer ve zamana özgü atıklarla sonuçlanmıştır. Bu tür atıklar, arkeolojik araştırmaların yardımıyla ortaya çıkarabileceğimiz antik insanların yaşamları hakkında önemli bir bilgi kaynağı olmuştur. Atıklardan, yaygın günlük eşyalar, bunları üretmek için kullanılan teknolojiler, uzun mesafeli ticaret ve kullanım temelindeki sosyal farklılıklar hakkında zengin bilgi edinilebilmektedir. Atıkların, aynı zamanda şehirlerin ortaya çıktıklarından beri sorun yarattıkları göz önüne alındığında, kentsel atıkların, kasaba sakinlerinin günlük yaşamları hakkında değerli bir bilgi kaynağı olduklarını söylemek mümkündür (Havlicek & Pokorna & Zalesak, 2017: 6).

Popüler inanışın aksine, Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Avrupa'da banyo ve temizlik yok olmamıştır (The Great Famine, ty: sy). Romalıların pek çok teknolojik başarısı arasında, Avrupa'nın her yerindeki kentsel yerleşimlerinde inşası kalıcı olan kamu kanalizasyon ve su kaynaklarının yaratılması yer almaktadır. Tıpkı Fransa'nın güneyindeki Pont du Gard'⁸ içeren sistem gibi Roma su kanalları da yüzyıllarca dayanmış; uzak kaynaklardan şehir ve kasabalardaki umumî çeşmeleri besleyen geniş sarnıçlara su taşımaya devam etmiştir. Aslına bakılacak olursa dayanıklılıklarının hem bu masif taş bloklardan yapılmış olan su kemerlerini yıkanmanın son derece zor olması hem de içme suyunun çok değerli oluşuna dayanmaktadır. Roma'daki lağım sistemleri de benzer şekilde uzun süre kalıcılıklarını muhafaza edebilmiştir. Yer altına yerleştirilmeleri, onları hava koşullarına ve diğer zarar verici güçlere maruz kalmaktan korumuştur. Sağlam yapılarının yanı sıra, kanalizasyonların ve su kemerlerinin uzun ömürlü olmalarına önemli ölçüde katkıda bulunan bir diğer faktör ise sızıların yokuş aşağı akması, yani yerçekimiyle uyumlu oluşlarıdır. Bu nedenle Orta Çağlarda

⁸ Pont du Gard: Romalıların şimdye kadar inşa ettikleri en yüksek su kemeri olan Pont du Gard, zamanının en cürekâr inşaatıdır. Şehrin hamamlarına, çeşmelerine, kamu binalarına ve evlerine günlük tahmini 44 milyon galon (200 milyon litre) su sağlamıştır. Unesco Dünya Miras Listesine dâhil edilmiştir (Langmead & Garnaut, 2001: 254).

bile Roma kanalları akmaya devam ederek, tatlı su tedarik etmiştir (Newman, 1961: 138).

Ancak genel Orta Çağ tarihi literatüründe, Erken Modern ve Orta Çağ'dan önceki şehirler tipik olarak sadece kirli, pis yerler olarak karakterize edilmektedir (Jørgensen, 2008:8). Orta Çağ evlerinde sifonlu tuvaletler bulunmadığı gibi birer mühendislik ürünü durumundaki çöplükler de mevcut değildir. Fakat Geç Orta Çağ kentlerinde sağlanan hizmetler düşük teknoloji olsaydı da, genellikle Orta Çağ şehirlerinin yoğunluğuna, düzenine, çevresel kaygılarına ve sakinlerinin sosyal ilişkilerine uygundur. Çözümlerin yetersiz ve işlevsiz hâle gelmesi ancak daha sonraki sanayi çağında ortaya çıkmıştır. Ancak XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla kadar atıkları yönetmek için karmaşık teknolojinin olmaması, onun ayırım gözetmeksizin ele alındığı anlamına gelmemektedir (Jørgensen, 2008: 9). Yazılı kaynaklara göre Bizans şehirlerinde merkezî ve tali kanalizasyonun yanı sıra mahalle kanal şebekesi ve yağmur suyu için de evsel drenajın olduğu belgelenmiştir. Ayrıca kamu ve özel kanalizasyon arasındaki ayırımın beraberinde sakinlerin kendi kanalizasyonlarını merkezî kamu kanallarına bağlama hakları da mevcuttur. Sıradan evlerin lağımaları ve giderleri çoğunlukla seramik borulardan oluşmakta ve büyüklükleri, muhtemelen inşaatları nedeniyle halka açık olanlardan farklı olmaktadır (Yannopoulos, 2017: 175).

Dış dünyaya bakıldığında, sokakları insan ve hayvan atıklarının kapladığı görülürken, şehirlerdeki temizlik ihmal edilmiştir (Yannopoulos, 2017: 174). Orta Çağ sağlık yasaları, tuvaletler de dâhil olmak üzere görünüşte kişisel kaygıların düzenlenmesini içermektedir. Tuvaletler ve lağım çukurları genellikle kişisel atık malzemeleri için hem nihaî bertaraf hem de geçici depolama yerleri olarak hizmet etmiştir. Orta Çağ kentinde bu özel atıklar hususu kamuya açık bir konu olmuştur (Jørgensen, 2008: 63). *Digesta*'nın Latince yazılmış mevzuatında bahsedilen bilgiler, kanalizasyon atıklarının havayı kirleten ve halk sağlığını tehdit eden tehlikelere işaret etmektedir (Yannopoulos, 2017: 175). O dönemlerde kentteki atıklar da büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu durum bilhassa deniz ve nehirler açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bahsi geçen dönemlerde inşaat işleri ve zanaat üretimi

gibi faaliyetlerin fiziksel kalıntıları da mevcuttur. Orta Çağ kaynaklarında “*ramell*” olarak adlandırılan bu türdeki atıkların miktarları için net bir tahmin olmasa da, pek çok temizlik yasasına dâhil edilmesinin ve zanaat atık çukurlarının arkeolojik buluntularının kanıtladığı üzere oldukça yaygın oldukları sonucuna varılabilmektedir (Jørgensen, 2008: 36). Büyük bir sorun teşkil eden söz konusu atıklar, su yollarının tıkanması ya da sele yol açabilme ihtimalleri nedeniyle ticarî açıdan da öneme sahip olmuştur. Zira ticaret, seyahat ve tüketim için suyun gerekliliğine dolayı her büyüklükteki Orta Çağ şehirlerinin su üzerinde kurulmak zorunda kaldığı bilinmektedir (Jørgensen, 2008: 45).

Orta Çağ’da çeşitli sosyo-ekonomik etkenler kentlerin kalabalıklaşmasına neden olmakta ve buna karşılık gelen kentsel alanları ihtiyaçlar için yetersiz hâle getirmekte, sokakların atıklarla birlikte sahiplenilmesini gerektirmektedir (Evolution of Sanitation, 2014: 214). Orta Çağ temizlik sistemi, fiziksel koşullar ve karmaşık sosyal sistemler arasındaki karşılıklı etkileşim yoluyla geliştirilmiş; mevcut teknolojiler ve çevresel talepler, bu konuda uzmanlaşmaya neden olurken, işlerinin büyümesi, vergilerin toplanması ve sakinlerin doğrudan katılımı gibi belirli sosyal düzenlemelerin geliştirilmesine zemin teşkil etmiştir (Jørgensen, 2008: 2). Bu noktada, hem İngiliz hem de İskandinav şehirlerinin hijyen ve temizlik hususunda benzer sosyal ve teknolojik yaklaşımlar kullandıkları bilinmektedir (Jørgensen, 2008: 3, 4). Orta Çağ’da İngiltere’de hijyen sağlanabilmesi doğrultusunda birtakım düzenlemeler getirilmiştir. Bu doğrultuda Coventry kentinde aşçıların sokağa pislik atmaları yasaklanmış, kasapların şehir surları içinde domuz dışındaki hayvanları kesmelerine müsaade edilmemiştir. Ancak ana caddelerde domuzlara izin verilmezken, çobanlarının onları yalnızca şehir dışındaki kullanılmayan tarlalara sürmeleri şart koşulmuştur. Ayrıca nehirlere, komşu mülklerine, şehir hendeklerine ve sokaklara çöp atılması yasaklanmıştır. Kent sakinleri, bertaraf edilmek üzere şehir kapılarının dışında belirlenen üç noktaya gübre taşımak zorunda kalmış; organik atıkları taşıırken ise her zaman bir el arabası hazır bulundurmuşlardır. Her cumartesi gününde erkekler tarafından evlerinin önündeki kaldırımları veya dükkân kapılarını temizlemeleri gerekli görülmüştür. Hatta nehir boyunca yaşayan

herkes, sel zamanlarında suyun kanaldan daha kolay geçebilmesi için kıyıları daima temiz tutmuştur (Jørgensen, 2008: 1).

Yukarıda da belirtildi üzere kirlilik ve kamu hijyeni ile ilgili ilk düzenlemeler, XIII. yüzyılda İtalyan ve Fransız şehirlerinde yayınlanmış ve esas olarak temizlik ve sağlık çağrısında bulunurken, organik atık maddelerin sulara ve sokaklara atılmamasını düzenlemeyi amaçlanmıştır. Toplumsal temizlik ve risk bilincini geliştirmeye yönelik bu tür stratejiler, Orta Çağ'ın sonlarında Avrupa'nın başka yerlerindeki belediyeler tarafından taklit edilmiştir. Bu kapsamda, XIII. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan ve düzenlemeleri birçok Alman belediye yasasına kopyalanan en eski ve açık ara farkla en etkili Alman hukuk kitabı olan *Sachsenspiegel*⁹, kamu hijyeni ile ilgili bazı kuralları içermektedir. Örnek olarak, bu kanunlara göre tuvaletler, komşu bölgeleri dışı ve pis kokudan korumak için yere kadar uzanan tuğladan bir sığınağa yerleştirilmek zorundadır (Ewert, 2007: 238). 'Straws in the Wind' adlı eserlerinde araştırmacılar Zupko ve Laures'e göre kentlerde temizlik fikri ilk olarak İtalyan şehirlerinde ortaya çıkmış; zamanla akademisyen, siyasetçi ve din adamları vasıtasıyla Avrupa'ya yayılmıştır (Zupko & Laures, 1996: 5). Ancak kıta dâhilinde böylesi bir aktarma dair kanıt mevcut değildir. Zupko ve Laures, çalışmalarında 1276'da Verona, 1287'de Ferrera ve 1296'da ise Spoleto kentleri için uyarlanan 1259 tarihli Bassano yasasını incelemişlerdir. Fakat bu durum, söz konusu yasaların ilk olup olmadıkları sorusunu akıllara getirmektedir. Ayrıca 1249 yılında Berwick'te yürürlüğe konulan Birlik Yasası orijinaldir ve tüm İskoç kentlerinde uygulamaya geçirilmiştir (Ancient Laws & Customs, 1868: 72). Bu noktadan hareketle Zupko ve Laures'in analizlerinin pek gerçeği yansıtmadığını ifade etmek mümkündür. Zira temizlik husus da ilk yasaların İskoçya'da oluşturulduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Ancak Avrupa geneline yayılmaya başlayan bu kanunlara halk tarafından riayet hususunda birtakım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Örneğin Norwich Konseyi kayıtlarına göre kentsel nüfusun bir bölümü tarafından, yürürlükteki sağlık yasalarına uyulmadığı anlaşılmakta olup; bu tarz

⁹ *Sachsenspiegel*: Diğer adı 'Saxon Mirror'dur. Alman Kanunu üzerinde süregelen etkiye sahip olan bir Alman Orta Çağ yasasıdır (Lück, 2014: 79).

davranışlar sergileyen kişilerin cezalandırılmaları gerektiği düşünülmüştür (Jørgensen, 2008: 25). Bu doğrultuda İngiltere'nin Coventry¹⁰ şehrinde, kişi ve grupların sağlıklı ilgili konularda konseye dilekçe ve kanun teklifleri sunduğunu bilinmektedir. Örneğin 1426 yılında Crosscheaping'teki¹¹ halk, şehrin su kanalı için bekçiler atamak için bir dilekçe sunmuş; bireyler, sokak kanalizasyonlarını evsel atıklarıyla kapatan veya sakatları terk edilmiş arazilere atan komşularına karşı protesto gösterileri düzenlemiştir. Buna en çok Norwich ve Nottingham mahkeme kayıtlarında rastlanmaktadır (Jørgensen, 2008: 29).

Temizlik, bilhassa sağlık açısından daima ön plânda tutulmuş ve bu doğrultuda bazı düzenlemeler teşkil edilmiştir. Halkı disiplinli olmaya teşvik etmeyi amaçlayan söz konusu düzenlemeler kapsamında birtakım yasalar yürürlüğe konmuş olsa da, sıklıkla uyulmadığı görülmüş ve cezaî yaptırımlar getirilmiştir. Ancak tüm bunlar pek faydalı olmamış, salgın hastalıkların engellenmesi başarılammıştır.

Temizlik ve Salgın Hastalıklar

Temizlik ve hastalık doğru orantılı ilerleyen iki kavramdır. Temizliğin olmadığı toplumlarda hastalıkların görülmesi ise neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Orta Çağ'da manastırlar hem kanalizasyon ve su sistemleri ile inşa edilmiştir. Zira mahalleleri yaşanabilir ve hastalıklardan uzak tutmak için kendilerini, çevrelerini ve atıkları temizlemek için güvenilir su kaynaklarına sahip olmaları gerekmektedir. Manastırların su tedarik sistemleri oldukça etkileyicidir. XII. yüzyıla gelindiğinde, İngiltere'deki bazı manastırlarda, yerçekimi ile çalışan sistemler kullanarak birkaç mil öteden su sağlayan borular mevcuttur. Söz konusu borular, kurşun veya oyulmuş ağaç gövdeleri olmak üzere iki malzemeden yapılmıştır. Bu suretle Orta Çağ inşaat işçileri karaağaç gibi iyi, dayanıklı sert ağaçları kullanarak ağaç gövdesi boyunca bir delik açarak onu büyük bir tüp haline getirmişlerdir. Tüpün bir ucu hafifçe

¹⁰ Coventry: İngiltere'de Batı Midlands'teki Arden ormanı olarak bilinen bölgede yer alan bir kenttir (Rouch, 2019: 6).

¹¹ Crosscheaping: İngiltere'nin Coventry kentinde yer alan bir Pazar meydanıdır (Goddard, 2004: 38).

genişletilirken, karşı ucun dış kenarı aşağıya doğru incelmektedir. Bahsedilen ahşap borular, bir borunun konik ucu, sıradaki bir sonraki borunun ucundaki hafif genişleyen açıklığa sağlam bir şekilde oturacak şekilde döşenmektedir (Newman, 2001: 140). XIII. yüzyıla gelindiğinde ise karmaşık belediye su kaynaklarına sahip daha büyük, daha müreffeh şehirlerdeki özel konutlarda, genellikle çapı modern bir içme pipetinden daha büyük olmayan ve bir musluk ile kapatılan tek bir boru şeklinde akan sular ortaya çıkmıştır. Ancak Orta Çağ boyunca kasabalardaki veya çiftliklerdeki evlerde bu rahatlık bulunmamaktadır (Newman, 2001: 145). XIX. yüzyıldaki kapalı sıhhi tesisat daha yaygın hâle gelene kadar çiftçiler, kasaba halkı ve birçok şehirli, kova ve su tulumlarıyla en yakın kaynak, nehir, kuyudan su doldurarak, evlerine taşımışlardır. Yapılan bu işin çok yorucu olabilmesi ise çoğu tüketicinin suyu idareli kullanmasına yol açmıştır. Küçük kasabalardaki çiftlik evlerinin kanalizasyon atımı için de genellikle onlardan belli bir mesafede ek binalar inşa edilmiştir (Newman, 2001: 145). Aslına bakılacak olursa o dönemlerde dahi suya daha konforlu şekilde ulaşabilmesi için bazı girişimlerde bulunulduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır.

Orta Çağ temizlik koşullarına ilişkin yapılan çok sayıdaki yorumun arasında Cerberus'un¹² ifadeleri en dikkât çekici olanlarından biridir. Cerberus'a göre Orta Çağ kentlerinde kapalı lağımın olmaması, özel veya kamusal duyarsızlıklar, çöpleri sokağa atma geleneği ve belediye yetkililerinin temizlik yapmaması nedeniyle sokakların, kaldırımların sürekli olarak kirli ve kötü kokmaktadır. Ayrıca o günlerde sabun ve banyoların pek bilinmemesi, kalabalık şehirlerdeki bu kirli ve veba üreten yaşam koşullarına, sıhhi mevzuata ve yönetime veya halk sağlığına özen gösterilmemesine eşlik etmektedir. Aslına bakılacak olursa bu ifadelerle dair çok az spesifik kanıt mevcuttur ve bunların büyük ölçüde Orta Çağ'a karşı önyargılardan kaynaklandığından şüphelenilmektedir (Thorndike, 1928: 192). Ayrıca bilgili kesim arasında solucanlar ve sinekler gibi hayvanların yaşamlarının oldukça düşük; daha küçük biçimlerinin ise kendiliğinden toz, balçık ve çürümeden

¹² Cerberus (Kerberos): Yunan mitolojisinde Hades'in yönettiği, ölülerin bulunduğu yeraltının girişinde bekçilik yapan üç başlı bir köpektir (britannica.com).

meydana geldiğine dair genel bir inanç vardır. Bu nedenle Orta Çağ insanlarının, eğer önleyebilseler, pislik bırakmaları ve sokaklarda yatmayı reddetmeleri ya da kişilerinin üzerinde kir birikmesine izin vermeleri olası görünmemektedir (Thorndike, 1928: 196). Teorilerden ve olasılıklardan somut kanıtlara dönersek, Orta Çağ'daki tıp ve hijyen çalışmalarında banyo yapmanın çok fazla vurgulandığı gerçeğini kısaca belirtmek mümkündür. Orta Çağ'ın pisliği üzerinde ısrar edenlerin bazen bunu insanların sadece hasta olduklarında yıkandıkları şeklinde yorumladıkları doğrudur, ancak bu çok da yerinde bir yaklaşım değildir (Thorndike, 1928: 197).

Orta Çağ dönemi boyunca birçok salgın hastalık yaşanmıştır. Bunlar arasında Avrupa'ya Haçlılar tarafından doğudan taşınan kolera; Küçük Asya'ya ve ardından Avrupa'ya Mısır'dan yayılan cüzzam ve Avrupa'da periyodik olarak gerçekleşen, önemli miktardaki nüfusun kaybına yol açan 'Kara Ölüm' şeklinde nitelendirilen birçok veba vakası yer almaktadır (Cippola, 1980: 96, 101). Konstantin, Konstantinopolis'i kurduğunda, kentteki kirliliğin önüne geçebilmek, dolayısıyla da kirliliğin neden olduğu bulaşıcı hastalıklardan kaçınmak maksadıyla şehrin her yerinde işlevsel bir drenaj sistemi sağladığı bilinmektedir. Başkent'in her yerine inşa edilen ve denizde sona eren söz konusu kanalizasyonlar o kadar derindir ki atlı adamlar dahi geçebilmektedir. Ayrıca Bizans döneminde organik atıkların bertaraf edilmesi konusunda uzmanlaşmış, '*keprologo*' adı verilen bir görevliler grubu da bulunmaktadır (Yannopoulos, 2017: 174).

Az evvel de bahsedildiği üzere XIV yüzyıl, Avrupa'da birçok yerde nüfusun yarısından fazlasını öldüren büyük salgın hastalıkların ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. Yaşananlar, sosyal yapıların ve servet dağılımının derinden yenilenmesine neden olurken, ekonomiyi büyük ölçüde değiştirerek Orta Çağ'ın sonunu işaret etmiştir. Bu salgın olayları, kentsel temizlik ve sağlık konusunda farkındalığı artırmış; sağlıksız ürünleri kentsel mekânın dışında bırakmıştır. Şehirlerde sağlık düzeyini iyileştirmeyi amaçlayan atık bertaraf kontrolünün yanı sıra pratik önlemler için standart prosedürlerin oluşturulması ve uygulanmasını teşvik etmiştir. Bu doğrultuda, kullanım dışı kalan su kuyularının genellikle çöp atmak maksadıyla kullanılmasının önüne geçilmez istenmiştir. Hastalık kontrolü, sıhhi iyileştirme için kraliyet ve

belediye yetkilileri tarafından önerilen önlem ve uygulamalar dizisi izolasyon, tahliye ve evlerin temizlenmesini kapsamaktadır. Ardından ise zararlı havayı arındırmak amacıyla havalandırma, sirke ile dezenfeksiyon ve parfümlerle koku kontrolünden oluşan bir arıtma işlemi uygulanmış, cesetler mezarlıklara gömülmüştür (Evolution of Sanitation, 2014: 214).

Vücut yıkama veya yaşadıkları çevreyi temizleme alışkanlıkları, statü tayin etmek için sosyal sınıfın göstergeleri haline gelmiştir (Evolution of Sanitation, 2014: 215). Kentlinin durumu, dışkı ve diğer atıkların bertaraf edilmesi, üretilmesinden ve serbest bırakılmasından vatandaşın sorumlu olması konusunda ciddi bir tutum sergilemiştir. Şehirler, fiziksel veya kurumsal olarak, dışkı ve çöple uğraşacak şekilde donatılmamıştır. Bu konudaki ilk adım ise atık ile üreticilerini yani öncelikle halkı, atık birikimini önleme, arıtma veya bertaraf etmeye katılmaya davet etmek ve zorunlu kılmak olmuştur. Bu amaçla ilgili üreticiler tarafından atıkların kontrolü sağlanmış; çöplerin sokaklara ve halka açık alanlara atan herkesin cezaya çarptırılmasına karar verilmiştir (Evolution of Sanitation, 2014: 215).

1458 yılından itibaren çöpler farklı kategorilere ayrılmıştır. Herkes evinin önünü temizlemek zorunda bırakılmış ve diğer evlerin önüne herhangi bir çöp koyması yasaklanarak, ancak şehir duvarının dışına çıkarmalarına müsaade edilmiştir (Arndt, 2020: 223). Ayrıca gübrelerin iki günden fazla bekletilmesine; bir çatı yenilendiğinde, kullanılan sazların üç günden uzun süre aynı yerde (aynı zamanda yangınları önlemek için de) bırakılmasına izin verilmemiştir. Tüm bu yaptırımlara karşılık olarak kasabalarda domuz ve sığır yasağı çeşitli nedenlerle uygulanamamış, bu nedenle de yukarıda da bahsi geçen gübre sorunu ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunun halledilebilmesi doğrultusunda gerekli kurallar uygulanmış, hatta bunlara uyulduğundan emin olmak için sokak yönetimleri kurulmuştur (Arndt, 2020: 223). Portekiz bu hususta verilebilecek en olumlu örneklerden biri olmuştur. Portekiz halkı, gübre olarak insan ve hayvan dışkılarını kullanmaktadır. Ancak gübreyi orman kalıntılarıyla karıştırmaları ve depolama sırasında da stabilize etmeleri sonucunda elde edilen karışımın, sağlığa zararlı kirleticiler içermediği ve kokmadığı bilinmektedir. Aynı şekilde, diğer atık türleri de çevrenin etkisiyle,

birikime neden olmadan yenilenmelerine izin veren bir hızla üretilip atılmıştır. Orta Çağ'ın sonlarından Modern Çağ'a kadar olan dönemde, bu verimli atık yönetimi sürecinin önemli bir kısmı kırsalda kalmıştır. Fakat önemli sayıda köylü, şehir surlarının içinde, baskın kırsal ekonomiye uygun tüketim alışkanlıklarını sürdürerek yerleşmeye başlayınca, atıkların yeniden kullanılmasının doğal döngüsü kesintiye uğramıştır (Evolution of Sanitation, 2014: 214). Anlaşıldığı üzere ülkelerin temizliğinde toplum yani bireylerin bu konuya yaklaşımları büyük önem arz etmiştir. Kişilerin evlerinin önlerini temiz tutmaları, Portekiz örneğinde de bazı konularda olduğu gibi doğru ve sağlıklı yöntemler uygulamaları, hastalıkların önlenbilmesindeki temel unsurlardan biridir.

Birçok tarihsel rapor ortaçağları su, temizlik ve hijyen kontrolünün zayıf olduğu, salgın hastalıklar ürettiği ve Avrupa nüfusunun önemli ölçüde azalmasına neden olduğu zamanlar olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Orta Çağ şehirleri asfaltsız, kirli yollar, kaotik kentleşme, evlerde düşük aydınlatma ve havalandırma, çöp birikmesi neticesinde su kaynaklarının kirlenmesi gibi hastalıkların yayılmasına elverişli bir dizi koşul sağlamıştır. Ancak bu görüş az evvel de belirtildiği gibi Portekiz için tamamen geçerli değildir. Mevcut araştırmalar, Portekiz Orta Çağ şehirlerinin sağlıklı planlandığını ve uzun bir süre boyunca salgın hastalıkların yayılmasına karşı koruma sağladığını ortaya koymaktadır. Zira Cistercian ve Tapınak Şövalyeleri kültüründen etkilenen Portekiz Orta Çağ şehirlerinin ikonografisine göre ülke iyi planlanmış bir düzenlemeye sahiptir. Merkezin çevresinde geniş, bol yeşil alanlarla donatılmış ve kalabalık olmayan bölgeler yer almaktadır. Bu tarz Orta Çağ şehirleri, duvarları içinde daha yüksek nüfusa sahip olduklarında bile, bir yüzyıldan fazla bir süre boyunca bulaşıcı hastalıkların yayılmasından korunmuşlardır (Evolution of Sanitation, 2014: 213). XV. yüzyılda Lizbon belediyesi, şehrin her tarafına yayılan ve zararlı havaya yol açan tüm çöplük ve yığınları kayıt altına alarak atık boşaltma sorununu değerlendirmiştir. Daha sonra atıkların bertaraf edilebilmesi için izin verilen sahaları belirlemiş ve uyulması gereken prosedürleri düzenlemiştir. Ancak bu düzenlemelere yönelik yaygın bir ihmal ve uyumsuzluk meydana gelmiştir. Belediye kurumları, kentin temizliği ve atıkların tahliyesi için tahsis edilen yerlere

taşınması için kamu hizmetlerinin sağlanması rolünü henüz üstlenmemiş; bu görevler özel sakinlerin bir yükümlülüğü olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık, vatandaşlar bu görevleri birçoğunun kaçmaya çalıştığı bir yük olarak görmüştür. Ek olarak, çöp toplama için belediye hizmetleri yaratmaya yönelik birkaç girişim, bu yüzyılda küçük-orta topluluklarda tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Daha büyük şehirlerde atıkların taşınması, küçük kentsel hizmetler sağlayan çok yönlü bir pazar tarafından kontrol edilmiştir (Evolution of Sanitation, 2014: 216).

Ayrıca yukarıda ele alınan yetersiz temizlik koşullarının sebep olduğu salgın hastalıkların beraberinde hijyen hususu ile bağlantılı olarak endoparazitler nedeniyle bazı enfeksiyonlar ortaya çıkmıştır. Bu tip sorunların altında ise yeterince el yıkamamak veya gübrelenmiş fakat yeterince temizlenmemiş meyve veya sebzeleri yemek yatmaktadır. Yaşanan sıkıntıları bertaraf edebilmek maksadıyla çeşitli önlemler düşünülmüştür. Örneğin su temin edilen kuyuların, lağım çukurlarından az da olsa mesafeli şekilde bulunmalarının hijyen açısından olumlu olabileceği ifade edilmiş ve önerilmiştir. Buna ek olarak, örneğin bakteriyel ve kimyasal kirlilik tehdidi ortaçağda bilinmiyordu, oysa kötü kokular zararlı olarak kabul edildi ve bu nedenle bir mevzuat ve komşuların tartışma konusuydu. Ancak endüstriyel veya evsel çöpler veya dışkı yoluyla su kirliliği tehlikesi tam olarak bilinip anlaşıldığında, bu konudaki bilgisizlik olarak görülebilir. Bazı kasabalardaki avlularda bulunan lağım çukurlarının yeri için bu mesafe kuralı uygulanmış, çukurların komşu arsaya minimum mesafede olması talep edilmiştir. Toplum sağlığına ilişkin bu kurallar ise Sachsenspiegel'e dayanmaktadır (Arndt, 2020: 223).

Orta Çağ kentlerinde uygulanan yaşam biçimi birçok açıdan çevreye son derece zarar verdiği anlaşılmaktadır. Her şeyden önce, çeşitli el sanatları, ayrıca kimyasalların, organik maddelerin derelere, nehirlerle ve ortak sulara bırakıldığı; tabakhaneler, mezbahalar veya bira fabrikalarında olduğu gibi nahoş kokuların ortaya çıktığı sayısız su ve hava kirlenici faaliyetlerle karakterize edilmektedir. Ancak Orta Çağ kentlerindeki yaşam kalitesi büyük ölçüde kolektif malların yönetimine dayanmaktadır (Ewert, 2007: 225). Bu

nedenle, yaşam kalitesini güvence altına alan toplu malların yönetimi, ortak kaynaklar, ortak riskler ve önleyici araçlarla ilgilenmekle ilişkilidir (Ewert, 2007: 226). Zararlı böcek salgınlarının bir sonucu olarak, belediyeler özellikle koku kriterlerine dayalı olarak şehirlerin temizliğini iyileştirmeyi amaçlayan ve şehirdeki yaşam tarzıyla ilgili büyük sonuçlara yol açan mevzuatlar geliştirmiştir. Önleyici tedbirleri ve şehirde yaşamayla ilgili yeni kuralları belirleyen yeni yönetmelikler yayımlanmıştır (Evolution of Sanitation, 2014: 215). Belediye tarafından hazırlanan yasal metinler, sağlığın kentliliğin inşasında temel bir bileşen olduğunu belirlemiş ve belirtmiş; böylece ‘Kentleşme’ kavramı ‘Medeniyet’ ile eş anlamlı hâle gelmiştir. Ancak tüm bu çabalar çerçevesinde esas olan daima birey olmuştur. Zira temizlik ve hijyen hususunda gösterilen bireysel hassasiyet, topluma, dolayısıyla ülkenin tamamına yansımıştır.

Sonuç

Orta Çağ toplumların, dolayısıyla da kentlerin genellikle kirli ve sağlıksız şekilde nitelendirdiği bir zaman dilimi olmuştur. Orta Çağ şehirlerindeki yetersiz temizlik koşulları ve suya erişimin bazı durumlarda güç olması sebebiyle sağlık açısından sıklıkla olumsuz koşullar meydana gelmiştir. Buna yol açan unsurların başında ise sağlıklı suya ulaşımdaki zorluklar ve bir atık yönetimi anlayışının bulunmaması gelmektedir. Antik dönemde daha sıklıkla rastlanan hamam kültürünün, Orta Çağ’da daha seyrek hâle dönüştüğü; hatta zaman zaman az yıkanmanın daha makbul olduğu görüşünün hâkim olduğu görülmektedir. Sıradan halk arasında mevzu bahis olan bu durum, gittikçe artan nüfusla birlikte salgın hastalıkların ortaya çıkarak yayılmasına sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan tüm bu sıkıntılara eşlik eden atıkların yarattığı sağlıksız ortam ve susuzluk ise salgınların yanı sıra parazitlerin neden olduğu bazı enfeksiyon hastalıklarına yol açmıştır. Ancak dava kayıtları, sivil düzenlemeler ve harcamalara bakıldığında Orta Çağ’da hoş olmayan bu durumların vatandaşlar tarafından kabul edilebilir görülmediği; vatandaşlar ve devlet görevlilerinin rutin olarak sağlıksız koşulları önlemek ve ortadan kaldırmak için harekete geçtikleri anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak 1259 yılında İskoçya’da bir yasa çıkarılarak, toplumun dolayısıyla da ülkenin refahı temin edilmek istenmiş, kurallara uymayanlara ise çeşitli cezaî

yaptırımlar uygulanmıştır. Atıkların, sokaklara, boş su kuyularına ya da nehirler atılmaması; evlerin dışında, su kaynaklarına mesafesi olan alanlara bırakılması gibi bazı kanunları içeren söz konusu yasalar, ilerleyen yıllarda İngiltere ve İtalya tarafından da uygulamaya geçirilmiştir. Bu hususta ön plânda olan bazı Avrupa ülkelerinin beraberinde en önemli örneklerden biri de Portekiz olmuştur. Temizlik ve hijyen kapsamında atık yönetimini oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştiren Portekiz'de, salgın ve enfeksiyon hastalıklarına diğer Avrupa ülkelerine nispeten daha az rastlandığı bilinmektedir.

Kaynakça

AJITA, Rajkumari (2015), "Galen and His Contribution to Anatomy: A Review", *Journal of Evolution of Medical and Dental Sciences* 4 (26), pp. 4509-4516.

Ancient Laws & Customs of the Burghs of Scotland (1868), ed. Cosmo Nelson Unnes, Vol. 1, 1124-1424, Printed for the Scottish Burghs Records Society, Edinburgh.

ARNDT, Brtty (2020), "Medieval and Post-Medieval Urban Water Supply and Sanitation", *De Gruyter*, pp. 213-227.

CIPPOLA, Carlo M. (1980), *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy 1000-1700*, W. W. Norton and Company, London.

DUNBAR, ROBIN (1996), *Grooming, Gossip and the Evolution of Language*, Faber & Faber, London.

Evolution of Sanitation and Wastewater Technologies through the Centuries (2014), ed. A. N. Angelakis and J. B. Rose, Iwo Publishing.

EWERT, Christian Ulf (2007), "Water, Public Hygiene and Fire Control in Medieval Towns: Facing Collective Goods Problems while Ensuring the Quality of Life", *Historical Social Research*, Vol. 32, No. 4, pp. 222-251.

FELLMETH, Aaron X. & Maurice Horwitz (2009), *Guide to Latin International Law*, Oxford University Press, New York.

Fundamentals of Medieval and Early Modern Culture (2017), Bodily and Spiritual Hygiene in Medieval and Early Modern Literature, ed. Albrecht Classen, Vol. 19, De Gruyter.

GODDARD, Richard (2004), Lordship and Medieval Urbanisation, Coventry, 1043-1355, The Royal Historical Society, The Boydell Press, United Kingdom.

“The Great Famine and the Black Death 1315-1317, 1346-1351, Lectures in Medieval History, ed. Dr. Lynn H. Nelson, <https://www.vlib.us/medieval/lectures/blackdeath>

HAVLECAK, FILIP & POKORNA, ADELA & ZALESK, JAKUB (2017), “Waste Management and Attitude Towards Cleanliness in Medieval Central Europe”, Journal of Landscape Ecology, De Gruyter, pp. 5-26.

JØRGENSEN, Dolores Marie (2008), Private Need, Public Order: Urban Sanitation in Late Medieval England and Scandinavia, A Dissertation presented to the Graduate Faculty of the University of Virginia in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy, United States of America.

KLEINSCHMIDT, Harald (2005), Perception and Action in Medieval Europe, Boydell & Brewer.

LANGMEAD, Donald & GARNAUT, Christine (2001), Encyclopedia of Architectural and Engineering Feasts, ABC-CLIO, Santa Barbara, California.

LÜCK, Heiner (2014), “Aspects of Transfer of Saxon-Magdeburg Law to Central and Eastern Europe”, Rechts Geschichte, pp. 79-89.

NEWMAN, Paul B. (1961), Daily Life in the Middle Ages, Mc Farland & Company, Inc., Publishers, Jefferson, North Carolina, London.

“Roman Legal Tradition and the Compilation of Justinian” (2007), The Robbins Collection, pp. 1-7.

ROUCH, D. A. (2019), “Industrial Development in Coventry UK: A Regional Case Study”, Working Paper No. 3, Clatenden Policy & Strategy Group, Melbourne, Australia, pp. 1-22.

SMITH, VIRGINIA (2007), *Clean, A History of Personal Hygiene and Purity*, Oxford University Press, New York.

SQUATRITI, Paolo (2002), *Water and Society in Early Medieval Italy, AD 400-1000*, Cambridge University Press.

THORNDIKE, Lynn (1928), "Sanitation, Baths, and Street-Cleaning in the Middle Ages and Renaissance", *Speculum*, Medieval Academy of America, Vol. 3, No. 2 (Apr., 1928), pp. 192-203.

THURLKILL, Mary (2016), *Sacred Scents in Early Christianity and Islam: Studies in Body and Religion*, Roman & Littlefield.

YANNOPOULOS, Stavros & KAIIFA-SAROPOULOU, Mina (2017), "History of Sanitation and Hygiene Technologies in the Hellenic World", *Journal of Water Sanitation and Hygiene for Development*, pp. 163-180.

ZUPKO, Ronald E. & LAURES, Robert A. (1996), *Straws in the Wind: Medieval Urban Environmental Law-The Case of Northern Italy*, Boulder, CO: Westview Press.

<https://www.britannica.com>